

## ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОСТУПУ

*Розглядається сутність людського капіталу як економічної категорії, умови його формування та розвитку, участь в економічному зростанні країни.*

*The author examines the essence of human capital as an economic category, studies the conditions of its formation and development and the role in economic development of a state*

**Постановка проблеми.** Перехід до інноваційної моделі соціально-економічного розвитку країни є нагальною проблемою, що обумовлена постіндустріальним вектором трансформації більшості країн світу в умовах глобалізації економіки та пошуком Україною місця у цьому процесі.

Досвід країн, у т.ч. постсоціалістичних, свідчить, що прорив у постіндустріальну інформаційну глобальну економіку можливий лише за умови інтенсивного використання продуктивних сил суспільства з метою отримання значних економічних результатів. Кількість природних ресурсів обмежена, проте людські ресурси у сенсі своїх можливостей щодо розвитку мають значний потенціал. Тому соціально-економічні, правові, інституціональні перетворення повинні бути спрямовані на зміну самої людини як носія нових потреб та інновацій. Людина стає не лише метою і мірилом суспільного прогресу, а й головним, визначальним фактором розвитку економіки і суспільства [6]. У кінцевому підсумку розвиток людського капіталу багато у чому обумовлює динамізм й якість економічного зростання.

Формування людського капіталу потребує від людини та суспільства значних за обсягом і часом витрат. Проте вони дають інтегральний за економічним і соціальним ефектом результат.

**Ступінь розробки проблеми.** Ствердження в науковому пізнанні суспільного розвитку трудової теорії економічного поступу, складовою якої є

теорія людського капіталу, відбулося під впливом досліджень К. Ерроу, Х.Узаві, Г.Беккера, Я.Мінсера, Т.Шульца та ін.

У вітчизняній економічній літературі дану тему почали активно обговорювати останнім часом у зв'язку із пошуком нових шляхів економічного зростання. Праці таких економістів як Близнюка В., Власенко Т., Грішнєвої О., Злупка С., Поплавської Ж.В. та ін. сприяли більш глибокому дослідженню умов розвитку людського капіталу в трансформаційній постсоціалістичній економіці, яка ґрунтується на моделі ліберального капіталізму.

**Постановка проблеми.** Створена в результаті ринкової трансформації економіка України характеризується низькою технічною та інноваційною забезпеченістю виробництва, незгодженістю економічного та соціального розвитку, значним майновим розшаруванням, концентрацією бувшої державної власності в руках невеликого прошарку населення, слабким соціальним захистом переважної його більшості. У таких умовах широке використання традиційних шляхів економічного зростання є проблематичним. Тому зростає роль знань. Так, за оцінками Світового банку, фізичний капітал в сучасній економіці формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20%, а людський капітал – 64 %. В Японії та Німеччині частка людського капіталу становить до 80% національного багатства. На сьогодні цінності суспільства створюються, переважно, за рахунок підвищення продуктивності праці та використання нововведень. Інвестиції в людський капітал розглядаються в якості важливої передумови розвитку продуктивних сил. Створення сприятливих умов для цього є актуальною проблемою й для України.

**Мета статті** - визначення ролі людини в цивілізаційному процесі та економічному поступі, впливу регіональних відмінностей економічного розвитку України на умови формування національного людського капіталу.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз економічної літератури з даної проблематики дає підстави для висновку про відсутність єдиного підходу до визначення категорії «людський капітал», що пов'язано із розвитком концепції

капіталу. У західній економічній науці ХІХ-початку ХХст. сформувалися два основні підходи до його характеристики. Традиційний підхід базується на теорії трьох факторів виробництва. Її прихильники (В.Бейджот, А.Маршал, В.Рошер, Г.Сіджук) не відносили людину до категорії капіталу, проте людські знання і здібності до праці вважали за можливе розглядати як складову капіталу. Такий підхід був використаний Г.Беккером при розробці теорії «людського капіталу».

Інший напрям базується на віднесенні до капіталу самої людини як його елементу. Даний погляд є притаманним дослідженням Л.Вальраса, Дж.Маккулоха, Г.Маклеода, І.Фішера, Д.Д'юї, Л.Туроу, Дж.Кендрика, Ф.Махлупа, П.Тобмена, Г.Хеббінка, А.Бунфура та ін. Розглядаючи капітал як будь-яку цінність, що приносить дохід, І.Фішер відкинув теорію трьох факторів виробництва і створив концепцію «всеосяжного капіталу». Це дозволило розглядати людський капітал як підсумок раніше прийнятих рішень [ 4, С.95-96; 8, С.270-273]. Теорія капіталу І.Фішера була використана для створення альтернативних, так званих розширюючих, концепцій людського капіталу. З останнім ототожнювалися не лише знання та вміння людей, а й фізичні, психологічні, світоглядні, суспільні, культурні якості й здібності людей [4, С.97-101].

Поняття «людський капітал» розглядають у декількох аспектах:

- як цінність (актив, що приносить дохід);
- як систему (сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, структурних зв'язків між економічними суб'єктами з приводу формування і використання здібностей людей, їхніх інтелектуальних ресурсів);
- як процес (здатність до вітворення);
- як результат (використовується у всіх сферах діяльності) [2,3].

Якщо ж підходити до розгляду даної економічної категорії з позицій рівнів економіки, то науковці виокремлюють декілька рівнів людського капіталу. Це приватний людський капітал - особистісний рівень, що забезпечується розвитком людини, витратами часу і матеріальних ресурсів. У

подальшому ці інвестиції приносять їй дохід. На рівні фірми людський капітал є сукупною кваліфікацією її працівників та асоціюється з виробничим та комерційним капіталом, тому що прибуток є результатом їх ефективного використання. На макрорівні людський капітал є частиною національного багатства (національний людський капітал) [4, С.102-103; 7, С.64-65].

Неможливо досягти соціально-економічно поступу, ігноруючи або недооцінюючи інтереси економічно активної людини, за низького рівня реальних доходів, поширення бідності. Тому в трудовій теорії економічного зростання присутні дві взаємопов'язані компоненти – людський капітал і соціальний захист населення. Перша означає потенційні можливості людини. Друга є комплексом заходів держави по забезпеченню її відповідальності щодо захисту членів суспільства від можливих соціальних ризиків (малозабезпеченості, старості, у разі безробіття, виробничого травматизму тощо). Соціальний захист є базовою сукупністю чинників по відношенню до людського капіталу, тому що створює необхідні умови для його оптимального використання. У свою чергу, людський капітал по відношенню до соціального захисту населення, як зазначає Г.Слезингер, відіграє роль похідної від нього сукупності чинників, забезпечуючи необхідні засоби реалізації захисної функції держави [8, С.262]. Суспільство отримує позитивний синергетичний ефект від забезпечення соціального захисту і розвитку людського капіталу.

Саме такий підхід притаманний трудовій теорії економічного зростання. Згідно її положенням для забезпечення економічного прогресу потрібне:

- узгодженість рішень господарюючих суб'єктів усіх рівнів, об'єднуючим моментом дій яких є інтелектуальна трудова діяльність;
- збалансованість інтересів всіх рівнів господарювання, включно із державним апаратом;
- інтелектуальне забезпечення економічного зростання на засадах системного підходу до вирішення проблем технології, організації й стимулювання трудової діяльності із застосуванням високих технологій, інвестицій, прогресивних форм організації ефективної праці ;

- розвиток соціально-трудових відносин на основі соціального партнерства щодо вирішення проблем капіталу та найманої робочої сили, соціального розвитку і соціального захисту населення [8, С.265-268].

Розширення можливостей людини (перш за все інтелектуальних) внаслідок прогресу науки і техніки, позначилося на структурі трудових ресурсів. НТП потребує динамічного розвитку людського капіталу. Провідну роль у цьому процесі відіграють система охорони здоров'я та освіти. Тому інвестиціями в людський капітал вважають витрати особи та суспільства на здобуття освіти, кваліфікації, виховання тощо.

Формування людського капіталу відбувається в межах демографічної, соціально-економічної і правової системи країни. В Україні демографічні чинники здійснюють дестимулюючий вплив на людський капітал і деформують його структуру внаслідок поширення процесів депопуляції населення (у т.ч. серед населення працездатного віку), погіршення його здоров'я, зменшення тривалості життя. Інтелектуальний і науково-технічний потенціал України зазнав значних втрат під час ринкової трансформації внаслідок залишкового принципу державного фінансування, комерціалізації, відпливу за кордон висококваліфікованих кадрів. Так, за даними міжнародної громадської організації «Всесвітній економічний форум» Україна за рівнем розвитку інформаційних технологій займає лише 75 місце у світі [9, С.7]. Разом з тим, останнім часом спостерігаються певні позитивні зрушення у сфері освіти (зростання чисельності випускників навчальних закладів, технологічна доступність освіти та її модернізація тощо), що обумовлює відповідні зміни у структурі робочої сили.

Використання людського капіталу забезпечується механізмом ринку праці як регулятора зайнятості і безробіття. Відтворення людського капіталу потребує значних витрат. Вирішальний вплив на співвідношення форм та джерел відшкодування їхньої вартості для особи і суспільства має його соціально-економічна організація і орієнтація суспільного розвитку.

Людський капітал у вигляді знань, навичок, здібностей повинен приносити дохід. Проте рівень реальної заробітної плати значної частини населення України залишається ще низьким, хоча починаючи з 2000р. спостерігаються невисокі (у середньорічному вимірі 1,4%), але стійкі темпи зростання номінальної і реальної зарплати (табл.1). Частка заробітної плати в структурі доходів населення залишається ще надто низькою: у 2006 р. вона становила лише 46,1%.

Таблиця 1

Темпи зростання номінальної і реальної заробітної плати в Україні у 2000-2006 рр.  
(у % до попереднього періоду)

|      | номінальна заробітна плата | реальна заробітна плата |
|------|----------------------------|-------------------------|
| 2000 | 129,6                      | 99,1                    |
| 2001 | 135,2                      | 119,3                   |
| 2002 | 121,0                      | 118,2                   |
| 2003 | 122,8                      | 115,2                   |
| 2004 | 127,5                      | 123,8                   |
| 2005 | 128,5                      | 127,6                   |
| 2006 | 129,3                      | 129,4                   |

Джерело: [www/ ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

Рівень життя населення України має загальні характеристики і суттєві регіональні відмінності, які під час ринкових трансформацій поглибилися й загострилися. Це позначається на можливостях формування і використання людського капіталу. Більшість регіонів (15) належить до територій з недостатнім розвитком промисловості, незначним обсягом інвестицій, низькою зарплатою (табл.2). У січні-жовтні 2006р. 79,4% (у 2005р. - 80,2%) всеукраїнського обсягу реалізованої продукції забезпечили 10 регіонів. За цим показником рівень диференціації між регіонами становить 13,1 раза (10, С.10).

Стабілізація економіки сприяє поступовому подоланню негативних тенденцій. У січні-листопаді 2006р. 24 регіона мали приріст обсягів промислового виробництва (від 1,7% у Луганській області до 35,7% у м.Севастополь). Зростання промислового виробництва в цілому по країні становило 6,2% (у 2005р. – 3,1%). Спад спостерігався у трьох областях:

Івано-Франківській (на 9,0%), Одеській (на 9,3%) та Херсонській (на 18,8%) [11,С.1]. Обсяг промислового виробництва поступово досягає рівня 1990 р. У 2006 р. рівень його відновлення становив 94,9% [10, С.9]. Проте цей процес відбувається нерівномірно. Перевищили рівень базового року підприємства 10 областей, у т.ч. Закарпатської (на 80,4%), Запорізької (на 63,6%), Одеської (на 27,7%), Миколаївської (на 24%). Підприємства 17 регіонів цього рівня не досягли.

Таблиця 2

Групування регіонів України за розрахунковими показниками соціально-економічного розвитку (за період – січень-вересень 2006р.)<sup>1</sup>

|  |                   | Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, грн | Обсяг інвестицій в основний капітал на одну особу постійного населення, грн. (за 5 місяців 2006 р) | Середньомісячна зарплата на одого працівника, грн. |
|--|-------------------|---|--|--|
| Регіон з високим рівнем інвестицій, товарообороту та заробітної плати, належним рівнем розвитку промисловості                                | м. Київ           | 6393,7  | 4695,0   | 1655,4   |
| Регіони розміщення паливно-енергетичного та металургійного комплексів з високим рівнем зарплати, належним рівнем інвестицій та товарообороту | Дніпропетровська  | 15912,6   | 1845,7   | 1107,3   |
|  | Донецька          | 14444,7   | 1572,8   | 1164,6   |
|  | Запорізька        | 14696,2   | 1233,5   | 1055,3   |
| Регіони з високим рівнем розвитку промисловості та інвестицій, середнім рівнем заробітної плати та недостатнім рівнем товарообороту          | Полтавська        | 13641,1   | 1751,9   | 927,1  |
|  | Луганська         | 12410,8   | 1253,5   | 990,7  |
| Регіони з високим рівнем інвестицій та середнім рівнем розвитку промисловості, товарообороту та заробітної плати                             | Київська          | 5387,5  | 1906,6   | 1017,8   |
|  | Харківська        | 5893,0  | 1746,5   | 940,6  |
|  | Україна в цілому  | 7001,5  | 1453,4   | 1004,1   |
| Регіони з середнім інвестицій, товарообороту та заробітної плати   | Одеська           | 3577,0  | 1340,4   | 933,6  |
|  | м. Севастополь    | 2693,0  | 1204,4   | 971,7  |
|  | Львівська         | 3539,1  | 1338,8   | 893,0  |
| Регіони з недостатнім рівнем розвитку промисловості. Незначні інвестиції, низький товарооборот, низька заробітна плата                       | АРК Крим          | 2558,1  | 1144,3   | 918,2  |
|  | Миколаївська      | 5287,9  | 1391,7   | 922,3  |
|  | Івано-Франківська | 4736,5  | 958,9  | 901,8  |
|  | Черкаська         | 4232,6  | 1220,7   | 811,6  |
| Регіони з недостатнім рівнем розвитку промисловості. Мінімальні інвестиції, товарооборот, заробітна плата                                    | Рівненська        | 3465,3  | 1031,6   | 856,0  |
|  | Сумська           | 4914,0  | 646,7  | 832,2  |
|  | Волинська         | 3434,1  | 1030,7   | 744,3  |
|  | Закарпатська      | 2403,9  | 1003,3   | 837,3  |
|  | Херсонська        | 2092,0  | 677,5  | 770,8  |
|  | Чернівецька       | 1205,4  | 908,7  | 786,5  |
|  | Кіровоградська    | 2386,4  | 907,5  | 789,7  |
|  | Хмельницька       | 3000,7  | 863,2  | 757,4  |
|  | Вінницька         | 2755,8  | 799,0  | 760,3  |
|  | Чернігівська      | 4107,2  | 727,0  | 764,0  |
| Житомирська  | 2804,0            | 607,8   | 765,1  |  |
| Тернопільська  | 1372,9            | 585,0   | 701,2  |  |

<sup>1</sup> Регіональна політика: дії уряду, спрямовані на розв'язання актуальних проблем соціально-економічного розвитку регіонів. – Управління регіональної політики Секретаріату КМУ. – К, січень 2007 р. – 40 с.

Нерівномірною є й частка регіонів у обсягах реалізованої промислової продукції (рис.1). Рівень відновлення обсягів сільськогосподарської продукції становив лише 63,3%.

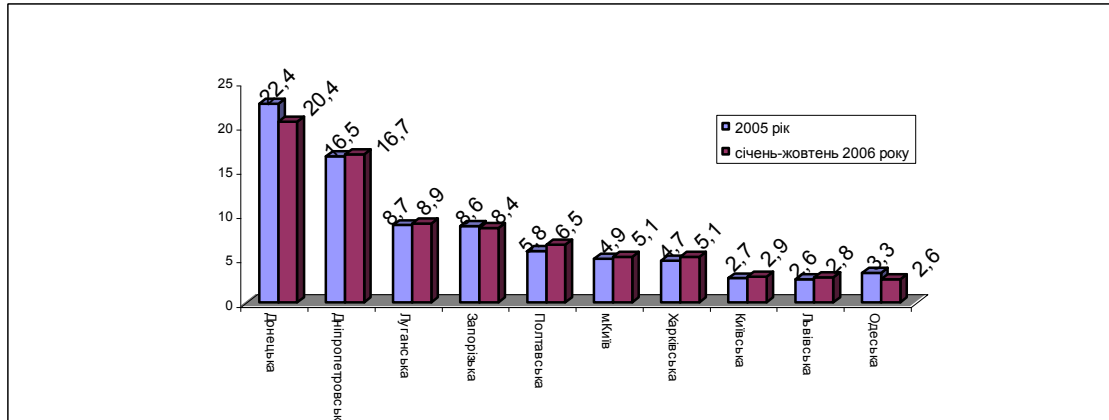


Рис.1. Частки регіонів у обсягах реалізованої промислової продукції, %

Поліпшення економічної ситуації позитивно позначилося на зростанні доходності місцевих бюджетів, які є фінансовим джерелом більшості регіональних програм, у т.ч. й соціальних, що є підґрунтям для створення нормальних умов розвитку людського капіталу. У січні-листопаді 2006р. приріст доходів склад 31,8% і в розрізі регіонів варіював від 21,6% у Чернігівській області до 46,6% у м. Києві (11, С.5).

Таким чином, поліпшення соціально-економічної ситуації в країні, підвищення рівня кваліфікації працівників, збільшення інвестицій у людський капітал створюють передумов для зростання національної економіки, підвищення продуктивності праці. Становлення нового технологічного способу виробництва, перехід від ресурсо-затратного типу економічного розвитку до інноваційного потребує розробки механізмів залучення інформаційних і комунікаційних технологій, розвитку ринку інновацій та інтелектуальної власності. Швидкі технологічні зміни і динамічна конкуренція вимагають відповідного рівня розвитку робочої сили, що обумовлює необхідність інвестицій в людину з метою накопичення і використання її знань, навичок, здібностей. Інвестиції в людський капітал, як найцінніший виробничий ресурс і фактор економічного зростання, є найпродуктивнішими і ніколи не бувають збитковими. Україні потрібно не тільки формувати його в сучасних непростих умовах соціально-економічного розвитку, а й ефективно використовувати на національних теренах.



## Література

1. Антонюк В. Головні напрямки зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні // Україна: аспекти праці. – 2006. - №2. – С. 39-47.
2. Близнюк В. Людський капітал як фактор економічного розвитку: еволюція методологічних підходів та сучасність // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 64-69.
3. Близнюк В., Власенко Т. Людський капітал як фактор економічного зростання // Україна: аспекти праці. – 2003. - № 6. – С. 20-24.
4. Богиня Д., Грیشнова О. Основи економіки праці: Навч. пос.- К.: Знання, 2001. – 313 с.
5. Злупко С.М., Радецький Й.І. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні. – Л.: НУ ім.І.Франка, 2001. – 192 с.
6. Лукінов І. Актуальні проблеми стратегії економічного і соціального розвитку на сучасному етапі // Економіка України. – 2004. – № 5. - С.14-23.
7. Поплавська Ж., Поплавський В.Г. Людський капітал. Не забаритись би з інвестиціями // Віче. – 2002. - № 2. – С. 64-67.
8. Слезингер Г.Э. Социальная экономика. – М.: Дело и сервис, 2001.– 368 с.
9. «Рівненський діалог», № 14 (406).- 6 квітня 2007 р.
10. Регіональна політика: дії уряду, спрямовані на розв'язання актуальних проблем соціально-економічного розвитку регіонів. – Управління регіональної політики Секретаріату КМУ. – К, січень 2007 р. – 40 с.
11. Підсумки соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2006 р. – К.: вид-во Міністерства економіки України, січень 2007 р. – 26 с.

+